
РОЗДІЛ 7

АНТИКОМУНІСТИЧНИЙ ОПІР ОУН І УПА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946—1956 рр.)

1. Повстансько-підпільний рух у період “великої блокади”

Після завершення Другої світової війни на європейському континенті політична атмосфера характеризувалася посиленням ролі комуністичних та інших партій лівої орієнтації в суспільно-політичному житті багатьох західних країн. У Центральній та Східній Європі прийшли до влади режими “народних демократій”, підпорядковані Москві. Захиталася колоніальна система, до національного самовизначення прагнули десятки народів Азії і Африки, своє право на державну незалежність вони відстоювали де мирними засобами, де мовою зброї. Не замовкала зброя і в Україні.

За словами італійського історика Дж. Боффи, “майже вся західна частина СРСР, яка прилягала до кордону, палала у вогні герильї. Її основними вогнищами були Західна Україна і Прибалтійські республіки”. При цьому автор особливо підкреслює, що саме в Західній Україні збройна боротьба проти комуністичного режиму найбільше затянулася, характеризувалася жорстокими боями й фактично набула рис не поодиноких сутичок, а справжньої війни¹. Аналогічної думки дотримуються відомі дослідники зовнішньополітичної діяльності спецслужб колишнього Радянського Союзу Кристофер Ендрю і Олег Гордієвський, котрі вважають, що “основним центром опору сталінському режимові у післявоєнний час була Україна”².

Становище на західноукраїнських теренах після закінчення війни дуже нагадувало те, з яким більшовики зіткнулися наприкінці 1920 р. в Україні після невдалого для них збройного конфлікту з Польщею. Широкий повстансько-селянський рух, переважно національного забарвлення, впродовж кількох років тримав у напрузі радянську владу. Але тоді більшовикам, хоч і з значними зусиллями, все ж вдалося впоратися з численними повстанськими загонами, недостатньо зцементованими ідейно й позбавленими централізованого керівництва.

Цього разу опір радянській владі був краще організованим і підготовленим, більш ідеологічно загартованим, безкомпромісним у прагненні будь-якою ціною вибороти державну незалежність України. Але головним було те, що визвольний рух у західному регіоні мав добре вишколений бойовий інструмент — Українську Повстанську Армію, яка опиралася на широко розгалужену мережу ретельно законспірованих осередків Організації Українських Націоналістів та її численних симпатиків.

Сталінський режим, не зумівши до кінця війни з Німеччиною ліквідувати український самостійницький рух і його бойову силу — УПА, у мирний час зосередив величезні сили для придушення спротиву українських повстанців та підпільників. Офіційний Кремль усвідомлював, що діяльність ОУН і УПА перешкоджатиме радянізації західних областей України, негативно впливатиме на настрої всього українського народу, справлятиме невідгідне враження на світову громадськість.

Проте Москва, перебуваючи в zenіті своєї військової могутності, не бажала рахуватися з тим, що революційно-визвольний рух на західноукраїнських теренах опирався на масову базу і його опірність була набагато більшою, ніж вважалося. Глибоко помилявся керівник українських комуністів Хрущов, котрий у листі від 15 листопада 1945 р. до Сталіна писав, що розгром Німеччини та Японії, зміцнення військово-економічної могутності й зростання міжнародного авторитету СРСР викликають розгубленість і почуття приреченості серед зашишків загонів українських націоналістів³.

Тим часом у керівних колах українського визвольного руху (УГВР, провід ОУН, ГК УПА) хоча й відчувалося певне занепокоєння з приводу того, що по закінченні війни не сталося зіткнення Радянського Союзу з його західними союзниками, проте чітко простежувалося тверде прагнення продовжити збройну боротьбу з московським більшовизмом. Характерною у цьому контексті була стаття чільного діяча УГВР, ОУН і УПА П. Федун (Петро Полтава, Волянський, Север) “Елементи революційності українського націоналізму”, опублікована в офіційній ОУН “Ідея і Чин” за 1946 р. У статті наголошувалося, що “основним засобом визволення українського народу” мусить бути у точному розумінні слова війна, бо саме у такий спосіб вороги завоювали українські землі. Але це має бути не “фронтна війна”, у якій більшовики матимуть безперечну перевагу над силами визвольного руху, а підпільна боротьба. Цю боротьбу має вести ОУН, побудована на принципі військової дисципліни і перетворена на справді ударну бойову силу українського народу.

Зосереджуючи увагу на тому, що “український націоналізм ніколи не йшов на жодні поступки окупантам”, Петро Полтава підкреслював: “український націоналізм відкидає виключно легальні, законні методи боротьби як основні методи боротьби за УССД”, рішуче заперечує тезу про те, що “самостійність українського народу прийде як наслідок “органічної”, мирної, “автоматичної” його еволюції” до незалежницького існування. Жодний народ, стверджував П. Федун, не визволився “без збройної боротьби, без жертв, без намагання визволитися за ціну чого б то не було”⁴.

Рішуча позиція керівних центрів революційно-визвольного руху, їхнє бажання продовжувати збройну боротьбу з більшовицькою владою зумовили безкомпромісний характер протистояння між українськими повстанцями і підпільниками та комуністичним режимом. Не зважаючи на значну перевагу Москви у силах і засобах, проводирі українського визвольного руху оптимістично дивились у майбутнє.

Не залишалася поза увагою можливість того, що самостійницькі змагання українців зможуть отримати допомогу ззовні, від західних

Розділ 7. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946–1956 рр.)

демократій. Особливі сподівання пов'язувалися з відомою промовою У. Черчілля у Фултоні (США) у березні 1946 р.

Покажемо у цьому контексті може бути відкритий лист групи українських політичних поступових діячів у квітні 1946 р. під назвою “Відповідь п. Черчіллю”. Автори листа наголошували на тому, що в Україні впродовж кількох років точиться “завзята боротьба всього народу проти московсько-більшовицької неволі і тиранії”, яка фактично “набрала надзвичайно великих розмірів і перемінилася на правдиву війну”.

У згаданому документі зазначалося, що “план найтіснішого військового союзу Англії і Америки до війни з Радянською Росією — це одна справа, але водночас мусить йти відсіч наступу більшовизму і приготування до розправи з ним у загальносвітовому масштабі, серед усіх народів світу” й особливо серед народів, “поневолених Радянською Росією, бо від їх постави буде залежати сила чи слабкість більшовиків у недалекій новій рішальній світовій розправі, якої ніколи не вдасться уникнути”⁵.

Хоча під цитованим листом не стояли підписи чільних діячів УГВР, ОУН і УПА, але вони в цілому не відкидали доцільності допомоги українським самостійницьким змаганням з боку західних держав, не демонструючи назовні своєї прямої зацікавленості. Так, у конфіденційному документі ОУН під назвою “З доповіді в дні 26.10.1945 р.”, захопленому МВС влітку 1946 р. на території Дрогобицької області серед матеріалів проводу ОУН Карпатського краю, говорилося, що евентуальний конфлікт Радянського Союзу з країнами Заходу матиме для ОУН значення лише допоміжного фактора, але можливий прихід в Україну англо-американських військ “є для нашої визвольної стратегії бажаним”⁶.

Проте з огляду на міжнародні відносини після війни реальні можливості підтримки ззовні українського визвольного руху виглядали малообнадійливими. У перші повоєнні роки в країнах Європи, за словами відомого діяча німецької розвідки Ф. Гелена, “комуністи стали прогресивною силою”. Багатьом знову здавалось, що перемога комунізму у світовому масштабі вже близька⁷. Крім того, правлячі кола західних країн у своїй зовнішньополітичній діяльності мали рахуватися з тим об'єктивним фактом, що свідомість їхніх народів перебувала під помітним впливом тієї історичної місії, яку відіграв Радянський Союз в розгромі фашизму.

Не справдились у цей період і надії на національні революції поневолених народів Радянського Союзу, які мали б привести до послаблення, а потім й до розвалу центральної влади в Москві. Антикомуністичні національні рухи в країнах Балтії хоч і дошкуляли більшовикам, проте не стали фактором, який би істотно вплинув на внутрішнє становище в Радянському Союзі. Треба було рахуватися з тим, що ОУН і УПА не вдалося втягнути в орбіту боротьби проти радянського ладу народні маси центральних, південних та східних районів України. Отож з низки об'єктивних причин сили українського визвольного руху, обмежуючи свою діяльність переважно західним регіоном, залишилися сам на сам з величезною мілітарною потугою, якою був на той час Радянський Союз.

Вступаючи у найбільш важкий для себе період боротьби з радянською владою, керівництво ОУН і УПА усвідомлювало, що у першому повоєнному році визвольний рух очікують нелегкі випробування. Серед першочергових і невідкладних завдань одне з найважливіших місць відводилося забезпеченню схоронності збройних сил та підпілля на зимовий період 1945—1946 рр.

Про заходи, які передбачалося здійснити з огляду на зазначене, докладно говорить інструкція ОУН “Надрайонним провідникам до виконання” (12 листопада 1945 р.). В ній наголошувалося на необхідності домогтися зміцнення організаційної мережі, посилення політико-виховної роботи як серед вояків УПА і членів ОУН, так і серед місцевого населення, вироблення нового типу провідника-революціонера, котрий би за своїми якостями відповідав поточному моменту і стратегічній меті визвольного руху. Особлива увага зверталася на спорудження кришок, схронів, забезпечення їх матеріальними припасами, налагодження надійних зв’язків між організаційними ланками — куцями, районами, надрайонами та округами. На теренових провідників покладалися обов’язки щодо розміщення й утримання повстанських відділів, створення поблизу райцентрів спецбоїв для проведення терористичних і саботажних акцій проти режиму та його представників.

Важливе значення у згаданій інструкції надавалось агітаційній роботі в середовищі прибулих в західні області спеціалістів зі сходу України, інших регіонів СРСР. При цьому підкреслювалося, що без оволодіння східними теренами Українську державу побудувати неможливо. Об’єктами націоналістичної пропаганди мали стати представники інтелігенції, робітники, члени комуністичної партії і не лише українці, а й росіяни, грузини та ін. Не обминалися й співробітники НКВС. З ними рекомендувалося працювати “словом і кулею”.

До чільних завдань теренових провідників й організаційних осередків ОУН належало всебічне поглиблення політичної роботи в масах. У зв’язку з цим зауважувалося, що до останнього часу “з ворогом вів боротьбу тільки актив, а маса пасивно придивлялася”, що фактично “самоініціативної боротьби мас з окупантами майже немає, а те, що відбувається, робиться організовано”. Тому необхідно домогтися рішучого зламу в настроях маси, виробити її так, щоб “вона спільно переносила тягар боротьби і брала в ній активну участь”.

В інструкції робилася спроба по-новому поглянути на роль УПА в революційно-визвольному русі, і не тільки як “військового інструменту”, а головним чином як “революційно-політичної армії”, яка на “своїх прапорах і своїми політичними діями повинна нести в народну масу слово нашої правди, демонструвати насамперед наше існування і закликати народ до боротьби”. З огляду на зазначене висувалася вимога усвідомити, що УПА “сьогодні авангард нації, що це майбутня еліта, котра коли-небудь буде нормувати і керувати життям нації”. Тому завдання ОУН, всіх її клітин зробити УПА армією “грамотних революціонерів”, бо “УПА не тільки для армії, але УПА для революції”⁸.

Для розуміння проблем визвольного руху в повоєнний час, усвідомлення планів та намірів керівництва ОУН і УПА не можна обминути увагою документ під назвою “Перспективи нашої боротьби”, який був захоплений у 1946 р. органами МДБ на території Львівської області.

Цей документ, підписаний псевдонімом Р. Мох, розповсюджувався серед територіальних структур ОУН для обговорення й дискусій. В ньому, зокрема, констатовалося, що на сучасному етапі керівництво визвольним рухом “не видає клич до визвольного повстання, бо такий клич був би нереальний”, з огляду на те, що “сили СРСР вистачить, щоб таке повстання здушити”.

За словами Р. Моха, сьогодні ОУН не здобуває безпосередньо державу, але здобуває її в “духовій площині”, веде боротьбу за “духове оновлення народу”, а тому грубо помиляються ті, хто “каже, що ми програємо”. Однак ОУН і УПА взагалі програти не можуть, якщо їхня боротьба й надалі буде такою героїчною, як і в попередні роки. Перемога визвольного руху зумовлена трьома чинниками: 1) станом власних сил; 2) станом сил ворога; 3) міжнародною ситуацією. При цьому вирішальне значення належить власним силам, але не тільки в розумінні матеріальному, бо “куди важнішими є сили моральні, духові”⁹.

Не аналізуючи цей документ, все ж зауважимо, що йому притаманна суперечливість, характерна для багатьох інших документів визвольного руху. Їхні автори, замість усвідомлення реального стану справ і перспектив боротьби, часто-густо захоплювались гучними деклараціями, закликами й гаслами, переважно морально-духовного порядку. А перераховані в “Перспективах нашої боротьби” чинники, які начебто гарантували “нашу перемогу”, фактично спрацювали на користь тоталітарного режиму.

Уроки боротьби з ОУН і УПА в 1944–1945 рр. показали, що тільки військовою силою зломити опір повстанців буде важко. Необхідно було домогтися ліквідації масової бази визвольного руху в західному регіоні, знешкодити націоналістичне підпілля, а потім шляхом наступальних операцій проти ізольованих формувань УПА добитися їхнього розгрому. Як завжди, більшовики надавали велике значення агітаційно-пропагандистській діяльності з тим, щоб підірвати у повстанців і підпільників віру у можливість чинити опір радянській владі, повернути на свій бік місцеве населення. Перебуваючи в zenіті могутності, тоталітарний режим був здатний залучити для придушення самостійницького руху не лише ВВ НКВС, а й прикордонників, регулярні частини Червоної армії, які дислокувались у західному регіоні, а також бійців створюваних на місцях численних винищувальних батальйонів (“стрибків”).

Вже наприкінці 1945 р. партійно-радянське керівництво України було стурбоване тим, що ОУН і УПА відмовилися від відкритих боїв, посилили диверсійну і терористичну діяльність, звернули особливу увагу на виявлення й нищення агентури НКВС—НКДБ в лавах визвольного руху¹⁰. В першій половині січня 1946 р. були зареєстровані у Волинській, Львівській, Рівненській і Станіславській областях факти нищення повстаннями ліній та засобів зв'язку. 6 січня 1946 р. відділ УПА змусив відступити з с. Повергів Комарненського району Дрогобицької області гарнізон військ НКВС. 8 січня відділ УПА “Рисі” влаштував засідку, в яку потрапила група відповідальних партійних, радянських і військових працівників Журавненського району Станіславської області. 6 й 8 лютого повстанські відділи атакували гарнізони військ НКВС в селах Полочичі і Полтва Глинянського району Львівської області¹¹.

1. Повстансько-підпільний рух у період “великої блокади”

Від кінця 1945 р. ударів по силах визвольного руху стала завдавати влада. Від 1 грудня 1945 р. до 10 лютого 1946 р. проти формувань УПА і підпілля ОУН було проведено 15 562 військові і оперативно-чекістські операції, внаслідок яких радянські функціонери відрпортували про знищення 4,2 тис. повстанців та підпільників, захоплення в полон і затримання 9,4 тис. членів ОУН і УПА, ліквідацію 130 збройних формувань¹².

На початку 1946 р. заходи радянського режиму, спрямовані на придушення самостійницького руху, тісно пов'язувалися з підготовкою виборів до Верховної Ради СРСР. Цій кампанії більшовики надавали величезного політико-ідеологічного значення, бо її успішне завершення мало довести міжнародній спільноті прихильність мешканців новоприєднаних теренів до радянської влади.

В січні 1946 р. органи НКВС—НКДБ перехопили примірники інструкції ОУН “В питанні бойкоту так званих виборів до Верховної Ради СРСР” (24 грудня 1945 р.), адресованої окружним референтам пропаганди націоналістичних організацій. У документі ставилося завдання розпочати 1 лютого пропагандистську акцію проти участі населення у виборах¹³. Водночас через захоплених підпільників та вилучені у них матеріалів радянські спецслужби отримали відомості про наміри ОУН і УПА здійснити низку диверсійно-терористичних дій з метою зірвати роботу виборчих комісій.

У Москві й Києві не творили ілюзій з того, що проведення виборів у західному регіоні України відбудеться без ускладнень. Там розуміли, що їхні плани зустрінуть рішучий опір сил визвольного руху. Для протидії активним виступам націоналістів було вирішено вперше залучити значні сили військ Радянської армії, дислоковані у Львівському і Прикарпатському військових округах. 31 грудня 1945 р. перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов надіслав до Москви доповідню, у якій повідомляв про активізацію сил ОУН та УПА в західному регіоні України у зв'язку з підготовкою виборів і просив зміцнити війська Львівського й Прикарпатського військових округів. Ознайомившись з цим документом, Й. Сталін зобов'язав наркомат оборони СРСР і Генеральний штаб Червоної армії здійснити необхідні заходи. Наступні події розвивалися досить швидко. На початку січня 1946 р. у директиві політуправління Прикарпатського військового округу, адресованій політичним відділам армій округу, зазначалося, що “військам округу поставлене завдання ліквідувати залишки ОУН—УПА на території Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей”¹⁴.

Поряд із зазначеним військова рада ПрикВО 15 січня 1946 р. направила до Раднаркому України проект постанови про введення на території згаданих областей військового стану. Хоч цей проект був підтриманий наркоматом оборони СРСР, генерал С. Штеменко вимагав його погодження з М. Хрущовим. Однак секретар ЦК КП(б)У і голова уряду УРСР не наважилися на такий крок¹⁵.

Напередодні виборів, а саме 8 лютого 1946 р., М. Хрущов, стурбований повідомленнями партійних органів про активізацію націоналістичних сил, надіслав першим секретарям обкомів КП(б)У західних областей, начальникам обласних управлінь НКВС і НКДБ вказівки з вимогою “паралізувати дії бандитів і забезпечити нормальний хід виборчої кампанії”¹⁶. Так розпочалася безпрецедентна за масштабами

Розділ 7. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946–1956 рр.)

й залученими силами акція більшовиків проти формувань УПА і підпілля ОУН, яка одержала назву “великої блокади”.

У січні—квітні 1946 р. на території західних областей було розміщено понад 3 500 гарнізонів регулярних частин Радянської армії, у кожному не менше 20 бійців, не рахуючи військ НКВС. Зокрема, 52-га армія генерал-полковника К. Коротеєва розквартирувала 1 101 гарнізон на теренах Львівської, Дрогобицької й частково Кам'янець-Подільської областей чисельністю до 28 тис. бійців. 800 гарнізонів і 110 мобільних армійських груп, в яких нараховувалось майже 25 тис. бійців, виставила 13-та армія генерал-полковника М. Пухова¹⁷.

До цих сил залучили 3 593 винищувальні батальйони, які утворили в західних областях і які на 1 квітня 1946 р. об'єднали в своїх лавах 63 тис. осіб. Вони мали на озброєнні 2 031 кулемет, 7 227 автоматів, 43 420 гвинтівок¹⁸.

Перед частинами Радянської армії, військами НКВС і винищувальними батальйонами ставилося завдання не тільки захистити виборчі дільниці та забезпечити проведення виборів, а й спільними зусиллями виявити і розгромити формування УПА й підпілля ОУН.

Проте, за даними НКВС УРСР, тільки впродовж 9—10 лютого 1946 р. у західних областях було обстріляно 26 гарнізонів військ НКВС і Червоної армії, заміновано 5 виборчих дільниць та дві ділянки залізниці, зафіксовано 28 випадків розклеювання антирадянських листівок, 15 випадків руйнування ліній зв'язку тощо¹⁹.

У відповідь на це особливо сильного удару було завдано по формуваннях УПА й підпіллю ОУН на території Станіславської області, яка вже від кінця 1944 р. розглядалася більшовиками як твердиня визвольного руху. За даними радянської сторони, в ході зимово-весняних операцій 1946 р. на теренах Станіславщини було розгромлено 68 формувань УПА і ліквідовано 145 організацій ОУН, знищено 1 836, захоплено в полон і заарештовано 3 030 членів ОУН і УПА та симпатиків націоналістичного руху²⁰.

Чималих втрат зазнали ОУН і УПА й на території Дрогобицької області. Впродовж січня—квітня 1946 р. органи НКВС—НКДБ спільно з військами Радянської армії провели проти повстанців і підпільників 4 394 операції, в ході яких вдалося розбити 41 бойову одиницю УПА і ліквідувати 112 осередків ОУН, знищити 1 489 осіб.

Про важкий стан, у якому опинилися сили ОУН і УПА, свідчать й документи визвольного руху. Так, в інформаційному повідомленні “Становище ОУН в Карпатському краї” говориться: “Найсильніший удар було завдано ОУН і УПА в період з 11.01.1946 р. по 10.04.1946 р., коли загони МВС заблокували усі села західних областей України. В цей період УПА понесла основні втрати і з цього моменту перестала бути як бойова одиниця”.

Критичне становище створювалося на багатьох теренах, де війська Радянської армії і НКВС атакували позиції ОУН та УПА. “В причинах до ситуаційного положення у Калуській окрузі” (21 квітня 1946 р.) повідомлялося, що “акції, особливо у лютому і березні проти нас, були дуже сильні. Ми понесли дуже значні втрати в людях. Це було причиною того, що робота припинилася автоматично. Внаслідок цього перестало діяти багато зв'язків”²¹.

24 лютого 1946 р. рейдово-пошукова група 215-го стрілецького полку військ НКВС в районі Чорного Лісу (Станіславщина) атакувала групу повстанців в числі 10 осіб, з яких вісім загинули в результаті бою. Серед убитих був ідентифікований командир групи “Чорний Ліс” УПА-Захід В. Андрусак (Грегіт, Різун) — один з найвідоміших командирів повстанців. 30 березня в Сколівському районі Дрогобицької області органами МВС був затриманий командир тактичного відтинку “Маківка” УПА-Захід Я. Вітовський (Андрієнко, Зміюка), син військового діяча ЗУНР Д. Вітовського. Намагаючись уникнути полону, Я. Вітовський важко поранив себе²².

Значне послаблення визвольного руху внаслідок безперервного наступу спонукало керівні центри ОУН і УПА внести корективи у тактику й форми збройної боротьби. Узагальнюючи результати зимових боїв, провідник ОУН Карпатського краю (Закарпаття, Дрогобицька, Станіславська і Чернівецька обл.) Роберт (Я. Мельник) у директиві від 22 квітня 1946 р. так сформулював найближчі завдання підпорядкованих йому відділів УПА та підпільних осередків ОУН: “Необхідно на деякий час відкинути “політику” дрібних авантур і екстремістську революційну фразу й зайнятися довготривалим упорядкуванням нашої розладнаної і зруйнованої тут і там структури — це перша передумова. Значить, ухилитися від фізичної війни на такий час, щоб зібрати сили... Збройні сили, які в результаті “зимового натиску” вийшли фізично й боєздатно ослабленими, тимчасово “відпружити”, дати їм можливий захист і максимальну допомогу стосовно харчування... Рахуючись з можливістю дальших ударів окупантів, зберігати організаційні сили, які залишилися...”²³

Радянська сторона досить оптимістично розцінювала попередні результати боротьби з визвольним рухом в ході підготовки й проведення виборів до Верховної Ради СРСР. Деякі підсумки “зимового наступу” на ОУН і УПА обговорила в лютому 1946 р. нарада, скликана у Львові. У ній брали участь, крім партійних функціонерів, представники командування військ Львівського та Прикарпатського військових округів, органів НКВС і НКДБ. Виступаючи на зібранні, М. Хрущов заявив, що УПА, яка була до того масовою повстанською організацією, “впала безнадійно і не підніметься”. На його думку, “від УПА нічого не залишилося, крім окремих терористичних груп, при тому груп з 1, 2, 3 і подекуди до 20—30 бандитів”²⁴.

Це твердження погоджується із свідченнями представників націоналістичного табору. Так, заступник провідника Східного краю ОУН на ПЗУЗ Верещака (Ф. Воробець) на допитах в МВС навів такі дані: якщо в січні 1944 р. з’єднання груп УПА “Тютюнник” і територіальні відділи особливого призначення нараховували 3—4 тис. бійців, то на початку 1946 р. чисельність бойового складу ОУН та УПА на ПЗУЗ становила лише 300 осіб.

Проте у ході боїв взимку-навесні 1946 р. сили визвольного руху не були остаточно зломлені і вкотре продемонстрували здатність до швидкого відновлення боєздатності.

Обидві сторони по-різному оцінювали результати виборів до Верховної Ради СРСР, які фактично стали основною передумовою велетенського наступу на ОУН та УПА. Вже згадуваний історик Л. Шанков-

ський, у той час — відомий діяч ОУН, пише, що є багато документів, які “підтверджують факт всенародного бойкоту виборів”. Зі свого боку, Верховна Рада УРСР, Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У у зверненні від 10 лютого 1946 р. заявляли: наслідки голосування показали, що трудящі західних областей одноставно стоять за радянську владу, а українські націоналісти “зазнали цілковитого провалу і ніякої підтримки серед народу не мали і не мають”²⁵.

Якщо спробувати підсумувати точки зору обох сторін, то можна дійти висновку, що вибори все-таки відбулися, але далися вони більшовикам дуже й дуже важко. І ця обставина стала одним з аргументів про посилення боротьби з ОУН і УПА. Наступ на позиції та бази визвольного руху продовжувався і після виборів. Керівництву ЦК КП(б)У вдалося добитися згоди Москви на продовження терміну використання військ Червоної армії проти українських повстанців та підпільників.

Тим часом 28 травня 1946 р. міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач проінформував ЦК КП(б)У про становище у західних областях. Він констатував, що внаслідок роботи партійно-радянських органів і оперативної діяльності МВС українським націоналістам завдано “вирішальної поразки”. Проте він визнав, що повстанці й підпільники, котрі залишилися в лавах визвольного руху, є націоналісти-фанатики, які вирішили боротися з радянською владою до кінця²⁶.

У перші літні місяці 1946 р. боротьба проти ОУН і УПА продовжувалася. Про драматизм боїв між більшовиками й українськими повстанцями в цей період свідчить документ ОУН під назвою “Надзвичайне повідомлення з терену Калущини” (Станіславська обл.) від 17 липня 1946 р. “Друга половина червня 1946 р., — говорить в ньому, — відзначалася скріпленою інтенсивністю ворожих акцій... Тактикою безнастанних наскоків, засідок, патрулюючих стеж і облав ворог повністю паралізував усі можливості зовнішніх дій і руху. Вся праця революційно-визвольних сил у примусово витвореній обстановці знову зведена до границь пасивної внутрішньої оборони. Екстенсивність вияву СБ і пропаганди мінімальна. Настрої мас хиткі і мінливі. В теренах зосередженої інтенсифікації ворожих ударів відчуваються значні впливи дезерації і панікерства серед населення”. У повідомленні також зазначалось, що відділи УПА в Чорному Лісі були змушені розчленуватися на менші бойові одиниці, перейти до дій роями, намагаються прорвати блокаду й перейти в інші терени²⁷.

За даними радянської сторони, у квітні—серпні 1946 р. на території західного регіону органами МВС і МДБ, внутрішніми й прикордонними військами було проведено 42 175 військово-чекістських операцій, внаслідок яких вбито 3 277, заарештовано і захоплено в полон 3 364 члени ОУН та УПА, вилучено 7 225 одиниць зброї. Поряд з цим у 1946 р. винищувальні батальйони здійснили 16 907 операцій проти повстанців і підпільників, в результаті чого вбито понад одну тисячу й затримано 5 410 осіб, пов’язаних з визвольним рухом, захоплено 2 902 одиниці зброї²⁸.

Не дивлячись на широкомасштабність збройних акцій проти ОУН і УПА, керівництво у Москві висловлювало невдоволення низькою результативністю бойових дій, спрямованих на придушення спротиву українських повстанців і підпільників. За даними МВС СРСР, від

1. Повстансько-підпільний рух у період “великої блокади”

1 серпня до 15 вересня 1946 р. внутрішні війська МВС організували в західних областях України 27 243 засідки проти членів ОУН та УПА, до участі в яких було залучено майже 100 тис. бійців. А результат цих заходів виявився до смішного жалюгідним: захоплено і вбито лише 48 осіб!

На думку міністра внутрішніх справ СРСР, ці невдачі внутрішніх військ МВС у боротьбі з визвольним рухом пояснювались насамперед незадовільним керівництвом діями військ з боку начальників обласних управлінь МВС, відсутністю перевірених агентурних даних про місце дислокації формувань УПА і осередків підпілля ОУН. Генерал-полковник С. Круглов зажадав від своїх підлеглих на теренах західного регіону України негайно усунути вказані недоліки й попередив місцеве керівництво про особисту відповідальність “за правильне використання і результативність бойової діяльності військ МВС, які перебувають в їхньому оперативному підпорядкуванні”²⁹.

На наш погляд, провали радянської сторони у протиборстві з ОУН та УПА значною мірою зумовлювались не тільки прорахунками МВС—МДБ, а й були наслідком вмілих і фахових дій повстанців та підпільників. Коли тиск радянської влади на визвольний рух набував дедалі більших обертів і мав безперервний та систематичний характер, вище керівництво ОУН і УПА прагнуло забезпечити відпорність сил повстанців й підпільників комуністичному режимові. Усвідомлюючи, що тривале перебування в обороні, змушені відступи, уникнення боїв з переважними силами противника негативно впливають на боєздатність формувань УПА, провід ОУН 24 червня 1946 р. видав до виконання “Інструкцію про належне поставлення вишкільної праці в усіх збройних силах”. У ній засуджувалась бездіяльність тих повстанських відділів, у тому числі самооборонних кущових відділів, які, перебуваючи в обороні, “дармують цілими днями, бездільно сплять чи волочаться”. Такий стан речей, на думку проводу ОУН, “сором нашій зброї і славі та небезпека для цілого оточення. Такі збройні гурти дармоїдів і лінохів є джерелом розкладу і заломлення, а також різних невдач у важкій ситуації”. У зв’язку з цим зверталася увага “усіх керівних організацій і військових чинників” на необхідність зміни ставлення до питань підвищення фахового рівня й бойової готовності. При цьому підкреслювалось, що “кожний відділ, кожна навіть найменша збройна частина УПА, самооборони, бойових частин СБ та різних охоронних і зв’язкових відділів мусять переходити військовий і політичний вишкіл, а “планування і переведення вишколу належить до перших обов’язків усіх провідників і командирів”³⁰.

У ході важких оборонних боїв періоду “великої блокади” і в наступні місяці, коли повстанські сили зазнали значних втрат, Головна команда УПА дійшла висновку, що можливості ведення в найближчий час широкомасштабної повстансько-партизанської боротьби проти переважаючих сил комуністичного режиму практично вичерпані. Подальше дотримання такої тактики могло взагалі підірвати відпорність українського визвольного руху.

Отож у липні 1946 р. Головна команда УПА виголосила звернення до бійців і командирів повстанських відділів. В ньому зазначалося, що “від весни йде велетенський, майже безперервний натиск ворога на

українське революційне підпілля та його збройні частини — УПА”. Ці дії більшовиків, підкреслювалося у зверненні, призвели до того, що “опинившись у дуже важких ситуаціях, деякі відділи втратили навіть половину свого складу”. Однак, попри все, УПА втрималася з честю і жодний з відділів не капітулював перед ворогом.

У згаданому документі головний командир УПА Р. Шухевич (Тарас Чупринка, Тур, Роман Лозовський), аналізуючи тогочасні міжнародні відносини, визнав, що вони склалися не на користь визвольного руху: обидва блоки, радянський і англо-саксонський, хоча й конфліктують, однак “не виходять ще зі стану “збройного миру”. За такого перебігу подій, підкреслював командир, цим неодмінно скористаються більшовики, щоб домогтися знищення української національної революції.

На думку Головної команди повстанської армії, щоб не вичерпати бойові ресурси, УПА, за прикладом Армії УНР в 1920—1921 рр., повинна форми широкої повстанської боротьби замінити на підпільно-конспіративну діяльність. Р. Шухевич висловив глибоку впевненість, що особовий склад УПА і боївок ОУН засвоїть нові зразки бою з ворогом та буде завдавати йому блискавичних ударів там, де він того не сподівається³¹.

І згадані заходи Головної команди УПА таки виявилися вчасними. Вони не тільки сприяли збереженню збройних сил визвольного руху, а й забезпечили тривалий характер боротьби з радянським режимом на західноукраїнських землях. Можна стверджувати, що перехід до боротьби у збройному підпіллі застав більшовиків зненацька.

Виконуючи вказівки Головної команди УПА, командування територіальних частин повстанської армії і місцеві проводи ОУН розпочали перебудову своєї бойової діяльності. Показовими у цьому зв'язку можуть бути вказівки проводу ОУН Карпатського краю “Всім членам організації і всім повстанцям до виконання”. В цьому документі наголошувалося, що ворог “мусить бути битий не тільки кількісно, — бо такий метод зараз не рентабельний, — але скрізь і в день і вночі шляхом засідок, атентатів, непокоєння”. Відділи УПА зобов'язували діяти не сотнями, а чотами, роями, партизанськими ланками. Вони також мали допомагати СБ, пропагандистському активові ОУН готувати себе до таких акцій³².

Через деякий час радянська влада усвідомила ефективність змін в тактиці УПА. 8 серпня 1946 р. в інформації одного з відділів ЦК КП(б)У зазначалося, що партійні органи на місцях не врахували перебудову методів боротьби ОУН—УПА, які перейшли до індивідуального терору й дій дрібними групами із засідок. А тому масові військові операції проти націоналістичних сил без належного агентурного забезпечення у більшості випадків виявляються безрезультатними³³.

Про активізацію ОУН та УПА, починаючи від середини літа, йшлося також у довідці ЦК КП(б)У від 14 вересня 1946 р. Тут зверталася увага на успішні дії повстанських відділів і боївок ОУН на Станіславщині (279 акцій). Автори цього документа дійшли висновку, що “органи МВС, МДБ, внутрішні і прикордонні війська до цього часу не перебудували свою роботу”, не застосовують такі ефективні засоби боротьби з повстанцями та підпільниками, як засідки, так зв. “приманки”, систематичні виклики підозрюваного у симпатіях до ОУН і УПА насе-

1. Повстансько-підпільний рух у період “великої блокади”

лення з метою його вербування до агентурної мережі і компрометації перед визвольних рухом.

Турбувало більшовиків і те, що повстанські відділи завдавали відчутних ударів по винищувальних батальйонах. Тільки у квітні—вересні 1946 р. членами ОУН і УПА було роззброєно 90 батальйонів, вбито 219, поранено 65 і уведено до лісу 96 “стрибків”, захоплено чимало озброєння³⁴.

Напрями й тактичні засоби збройної боротьби ОУН та УПА у цей час були досить різноманітними: несподівані напади на гарнізони й пости МВС; наскоки на центри перебування компартійно-радянської адміністрації, засідки на шляхах і біля в'їзду в населені пункти; нищення комунікаційних споруд та засобів зв'язку; саботажні акції, в тому числі руйнування промислових об'єктів, адміністративних споруд, виробничих приміщень, клубів; оборона сільського населення від каральних акцій МВС, звільнення його від арештів і від збирання різних податків; замах на співробітників МВС та МДБ, на представників партійних і радянських органів, на тих осіб з числа місцевого населення, котрі співпрацювали з радянською владою, та ін.

Особливо вдалими були дії повстанців і підпільників із засідок, з урахуванням особливостей місцевості й виявленням маршрутів пересування ворожих чинників. Наприклад, 5 січня 1946 р. в ярузі, на виїзді із с. Буряківці Товстенського району Тернопільської області у засідку, влаштовану УПА, потрапила оперативна група Товстенського райвідділу НКВС на чолі з його начальником майором Слепцовим. Внаслідок трьохгодинного бою в оточенні вся група в кількості 23 особи була знищена³⁵.

Відчайдушний напад вчинила боївка Бика 5 серпня 1946 р., 6 членів якої, вдягнуті в офіцерську форму, захопили в районі Скидсько-Підгороднянського лісу Любомльського району Волинської області вантажну автомашину 280-ї стрілецької дивізії. На цьому авто повстанці увірвалися до с. Підворотне, де вбили міліціонера, фінагента й вилучили зброю у бійців винищувального батальйону —1 ручний кулемет, 2 автомати, 21 гвинтівку.

У порівнянні з 1944—1945 рр. бойові дії УПА від середини 1946 р. помітно різнилися як масштабами, так і результатами. Про це свідчать короткі описи боїв, вміщені у зведеннях Бюро інформації УГВР, котрі виходили за кордоном. Ось деякі з них: 28 червня 1946 р. “під час перевірки лісу біля райцентру Галич (Станісл. обл.) повстанці відділу “Сірі” знищили лейтенанта і слідчого РОМВД”; 8 липня 1946 р. “повстанці відділу ім. Колодзінського в сутичці з емведистами в лісі біля с. Молодятин (р-н Печеніжин, Станісл. обл.) знищили без власних втрат ст. лейтенанта МВД і поранили двох рядових емведистів”; 5 серпня 1946 р. “повстанці відділу “Хорти” на шляху Долина-Калуш (Станісл. обл.) обстріляли емведистську автомашину. Вбили двох емведистів і одного поранили”; 13 серпня 1946 р. “на шляху Сколе—Святослав (р-н Сколе Дрогоб. обл.) боївка ОУН знищила телефонне сполучення і зірвала місток, серйозно пошкодила залізничне сполучення на лінії Лавочне—Сколе”; 21 вересня 1946 р. “підвідділ під ком. к-ра Тараска зробив наскок на станицю погранзастави МВД в с. Вовче

(р-н Турка Дрогоб. обл.). В бою повстанці без власних втрат знищили 10 емеєдистів і 7 поранили”³⁶.

Об’єктами дій українських повстанців були й окремі військовослужбовці або невеликі групи бійців і командирів Червоної армії. Їх чимало гинуло під час зіткнень, тому що члени ОУН й бійці УПА прагнули в такий спосіб захопити зброю, обмундирування, нагороди та документи для використання у власних цілях. У доповідній записці політуправління Прикарпатського військового округу від 31 липня 1946 р. до ЦК КП(б)У повідомлялося: “Бандерівці боївками і засадами здійснюють напади на дрібні групи наших військовослужбовців, частіше на одиниць. Вони, зустрівши військовослужбовців Радянської армії, вбивають їх, попередньо знуцаються над ними, забирають одяг, документи, ордени, медалі”. Також зазначалося, що впродовж червня—липня 1946 р. на території округу було 114 акцій ОУН—УПА, в тому числі 52 диверсійні, 62 у вигляді нападів групами від 7 і більше бойовиків. Жертвами цих наскоків стали 16 військовослужбовців, 47 партійно-радянських активістів, 91 мирний житель³⁷.

За даними командування ВВ МВС СРСР, впродовж 1946 р. на території західних областей України було вчинено 1619 акцій з боку ОУН і УПА, в тому числі диверсій на транспорті й промисловості, об’єктах сільського господарства — 75; нападів на співробітників та бійців МВС і МДБ — 78; на солдатів і офіцерів Радянської армії — 123, на членів винищувальних батальйонів — 204, на партійних працівників та активістів — 308, на радянські адміністративні установи — 50³⁸.

Наведені дані свідчать, що ворохобливі намагання представників радянської влади покінчити в короткий час з українським визвольним рухом виявилися марними. Оцінюючи становище в західних областях, в офіційному Києві дійшли висновку, що після здійснення широкомасштабних заходів з ліквідації формувань УПА й підпілля ОУН під час підготовки та проведення виборів до Верховної Ради СРСР партійні організації, органи МВС і МДБ західних областей України виявили самозаспокоєність і втратили пильність, послабили боротьбу з українськими націоналістами, дали їм можливість перебудувати свої лави.

Компартійні функціонери усвідомили, що керівництво визвольним рухом з метою збереження своїх кадрів від невиправданих втрат змінило тактику бойової діяльності, перейшло до дій дрібними групами й поодиноці, роблячи акцент на терористичні акти проти партійно-радянського активу, прагнучи відвернути місцеве населення від активної участі у заходах радянської влади.

ЦК КП(б)У вважав помилковими і шкідливими погляди деяких керівників західного регіону про те, що нібито основні сили ОУН і УПА вже розгромлені, а дії дрібних груп повстанців та підпільників, які ведуть боротьбу розрізнено й позбавлені централізованого керівництва, не становлять загрози радянській. Незадовільно оцінювалася і діяльність внутрішніх та прикордонних військ, спрямована на придушення спротиву сил визвольного руху. Викликало стурбованість і те, що не вдалося ліквідувати крайові провали ОУН й знищити членів центрального проводу Організації, котрі керують і направляють дії повстанців та підпільників.

2. Збройна боротьба ОУН і УПА в 1947–1948 рр.

З огляду на зазначене ЦК КП(б)У 4 жовтня 1946 р. ухвалив постанову “Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”. МВС та МДБ, секретарів обкомів і райкомів партії зобов’язували покінчити з недооцінкою й самозаспокоєністю у боротьбі із залишками формувань УПА та підпілля ОУН і в найближчий час домогтися їх повної ліквідації. Перед командуванням ПрикВО ставилося завдання створити оперативні групи в тій місцевості, де помічені прояви бойової діяльності повстанців і підпільників, та активізувати боротьбу з ними ³⁹.